

בחוקותי: שתי תוכחות

שני מעמדים גדולים של כריתת ברית בין עם ישראל לבין ה' מתקיימים בתורה. הראשון, בהר סיני סמוך ליציאת מצרים, והשני בערבות מואב סמוך לכניסה לארץ. כל אחד מן המעמדים מכיל כמה וכמה מרכיבים ונמשך לאורך פרשות רבות, שבחלקן לא ניכר כלל שהן חלק ממעמד הברית. הברית במעמד הר סיני מתחילה במתן תורה, בפרשת יתרו, ונחתמת אחרי כפרת חטא העגל בפרשת כי תשא, עם מתן הלוחות השניים. בתוכם מופיעות פרשות המשכן, תרומה-תצוה, שלכאורה אינן שייכות למעמד הברית. במובן מסוים, כל ספר ויקרא הוא חלק מברית סיני, שכן חתימתה הסופית של ברית סיני היא רק בסוף ספר זה. לקראת סוף ספר ויקרא, בפרשת בהר, שבה התורה ומדגישה בפרשת השמיטה, שהיא נאמרה "בהר סיני" – ככל שאר המצוות בספר זה. ואכן, פרשת הקללה והברכה שהיא מרכיב משמעותי של הברית, מופיעה רק לקראת חתימתו של ספר ויקרא. בדומה לכך, הברית של ערבות מואב נמשכת על פני כל ספר דברים. תחילתה בנאומי התוכחה של משה, המשכה בפרשות המצוות שמפרשת ראה ועד כי תבוא, ורק לאחריהן מופיע תאור מעמדי הברית: בהר גריזים והר עיבל, התוכחה, ברית "אתם נצבים", השירה ומסירת התורה.

בשתי הבריתות, גם בסיני וגם בערבות מואב, תופסת התוכחה – פרשת הקללה והברכה – מקום מרכזי ומשמעותי.

שתי התוכחות דומות זו לזו במסגרת הכללית ונבדלות זו מזו בפרטיהן. המסגרת הכללית המשותפת היא פתיחה בפרשיה קצרה יחסית של ברכה, בה נאמר שאם עם ישראל ישמור את חלקו בברית ויקיים את המצוות, הקב"ה ימלא מצדו את התחייבותו לברך את ישראל ברוב טובה וברכה. אחרי הברכות מופיעה הפרשיה הארוכה יותר, זו מכילה רשימה ארוכה של קללות, שהן עונשים שיחולו על עם ישראל אם יחטא ולא ילך בדרך ה'.

למרות הדמיון במסגרת הכללית, הרי שבפרטים ההבדלים מרובים מאד. ר' יצחק קארו מנה שלשים הבדלים בין שתי התוכחות.¹ קשה להציע יסוד אחד שיסביר את כל ההבדלים. הרמב"ן, ובעקבותיו ר' יצחק קארו בעל התולדות יצחק, הניחו שיסוד ההבדלים הוא בכך שהתוכחה הראשונה, בויקרא, מתייחסת לגלות הראשונה ולחורבן בית ראשון, והתוכחה השנייה, בדברים, מתייחסת לגלות השנייה ולחורבן בית שני.² מקצת ראייה לדבר נמצא בכך שרק בתוכחה הראשונה מוזכר הרעיון שהארץ אמורה לרצות את שבתותיה שלא שבתה בזמן שישראל ישבו בארצם. אלו הן שבעים שנה של גלות בבל, שמקבילות למספר השמיטות שהיו בארץ מאז ימי יהושע ועד החורבן, כמפורש בדברי-הימים.³ הרמב"ן הסביר הבדלים נוספים בין הפרשות בכך שהן מתארות גלויות שונות, ובעל תולדות יצחק הרחיב ופרט יותר. כדרכן של מערכות כוללניות שכאלה, חלק מן הפרטים נראים מתאימים מאד להבחנה היסודית, ואחרים נראים מאולצים במידה זו או אחרת.

כבר חז"ל הצביעו על ההבדלים בין שתי התוכחות ואף הפיקו ביניהן הבדל להלכה באופן קריאתן ובברכות עליהן.⁴ לפי הגמרא, הקללות שבויקרא נחשבות חמורות יותר מאלו שבמשנה תורה, כי אלו שבויקרא "משה מפי הגבורה אמרן" ואלו שבדברים, "משה מפי עצמו אמרן". דברי חז"ל אלו מעוגנים היטב בפשוטו של מקרא: הקללות בויקרא מנוסחות כנאמרות מפי ה': "ואם לא תשמעו לי... ואם תלכו עמי קרי... והשלחתי בכם את חית השדה..." ואלו שבדברים מנוסחות כנאמרות על ה': "ואם לא תשמע בקול ה' א-להיך... ישלח ה' בך את המארה... יתנך ה' נגף לפני אויביך". רש"י מוסיף שהחומרה באה לידי ביטוי מעשי בפרטי הקללות: לדוגמה, בויקרא מתוארת קללת הבצורת כשמים כברזל והארץ נחושה, ואילו בדברים, השמים נחשת והארץ ברזל. לדברי רש"י ברזל יבש ונחושת "מזיעה", כלומר, מפרישה לחות. הקללה של ויקרא מתארת יובש גמור

¹ תולדות יצחק דברים כח.

² זהו ויקרא ד' ע"א. רמב"ן על התורה, ויקרא כו טז.

³ דברי הימים לו כא.

⁴ מגילה לא ב

של השמים ולחות מעטה של הארץ שתגרום לרקבון הפירות, ואילו הקללה של דברים יש בה מעט הקלה – שמי הנחושת יטיפו מעט נוזלים, והארץ היבשה לא תרקיב את מה שיצמח בה.⁵

אלא שגם ההבחנה שמציע רש"י אינה מקיפה את כל ההבדלים, לא תמיד הקללות שבויקרא הן החמורות. יש בתוכחה שבספר דברים הבטים חמורים יותר מאשר בויקרא. מבחינה מספרית פשוטה, בדברים יש תשעים ושמונה קללות, ובויקרא מונים ארבעים וחמש קללות בלבד.⁶ חמור מכך, התוכחה שבויקרא מסתיימת בפסוקי נחמה על תשובת עם ישראל וגאולתם, ואילו בסיומה של הקללה בדברים אין כל רמז לתשובה וגאולה עתידית. לכן נראה, שמאמר חז"ל על חומרת התוכחה שבויקרא אינו נובע מן הפרטים, אלא רק מכך שבויקרא הקללות נאמרו מפי ה' ובדברים, מפי משה. ומובן, ששמיעת התוכחה מפי ה' בלשון מדבר בעדו נשמעת חמורה יותר מכפי שהיא נשמעת בלשון נסתר, על ידי משה רבנו המעיד עליו.

ספר הזהר התקשה בהבחנה של חז"ל בין "מפי הגבורה" לבין "מפי עצמו": וכי יעלה על הדעת שיש אות אחת בתורה שמשה רבנו אמרה מפי עצמו ולא מפי ה'? התשובה של הזהר נוגעת בנקודה עדינה מאד בהבנת היחס בין דבר ה' לדברי משה בתורה. תשובת הזהר היא שהקול של משה התאחד עם הקול הא-להי, ודבריו היו בבחינת השמעת הקול הא-להי, ככתוב "משה ידבר והא-להים יענו בקול". אלא שתיאור זה הולם גם את שאר התורה, שהרי מלבד הדברות הראשונות, גם את שאר התורה לא שמעו ישראל מפי ה' אלא מפי משה, ואם כן, הכל נאמר כביכול "מפי עצמו"? נראה לבאר שלפי הזהר יש דרגות שונות של זיקה בין קולו של משה לבין הא-להים, והזיקה שבספר ויקרא מנוסחת כביכול משה ממש מדבר מפי ה', בגוף ראשון, ואילו הזיקה של ספר דברים מנוסחת כביכול משה מדבר על ה'. קיימת הבחנה בין המדרגה שבה מדבר משה כביכול מפי ה', לבין המדרגה שאותה מדבר משה כאשר הוא כביכול מדבר אודותיו, אף על פי שגם היא "דבר ה'".⁷ ובלשונו של הרמב"ן: "הגבורה עשתה משה שליח ובינו ובין כל ישראל".⁸

באופן פשוט יותר ניתן לומר שבשני המקומות משה רבנו מוסר את דבר ה' באותה מידה, אלא שבויקרא הניסוח הספרותי הוא כאילו ה' מדבר בגוף ראשון, ובספר דברים הניסוח הספרותי הוא כאילו משה מדבר על ה'.⁹ גם לשיטה זו, חייבים לומר שההבדלים הללו אינם סגנוניים בעלמא, שהרי הם מחייבים גישה הלכתית אחרת מבחינת חומרת היחס לקריאת הקללות, וגישה פרשנית אחרת בהבנת אופיין של הקללות.

בניגוד לגישה הזהירה הזאת, מפרש ר"י אברבנאל את דברי חז"ל כמעט כפשוטם, ואף על פי שהוא מרבה להתלבט בהקדמתו לספר דברים בהבנת הרעיון שמשה אמרו מפי עצמו, הוא נוטה לקבל את האפשרות שה' ציוה את משה באופן כללי לומר לעם קללות וברכות במעמד הברית בערבות מואב, אבל משה אכן ניסח בעצמו ובלשונו את הברכות והקללות הללו, ברצון ה' ובשליחותו.¹⁰

השוני בין שתי התוכחות וההבחנה שערכו חז"ל בין "מפי הגבורה" לבין "מפי עצמו" מלמד שחלק מן ההבדלים בין פרשיות מקבילות בתורה אינו נובע רק מהצגה של בחינות שונות של הנושא הנדון,¹¹ אלא גם

⁵ רש"י דברים כח כג.

⁶ בעל הטורים ויקרא כז ג'. רש"י מונה ארבעים ותשע: (פירוש לדברים כט יב), ובכל אופן, בויקרא הן מנויות וספורות: ויספתי ליסרה אתכם שבע וכו', ואילו בדברים הן בלתי מוגבלות: "גם כל חלי וכל מכה וכו'" (וראו גור אריה למהר"ל, דברים כח כג).

⁷ זהר ויקרא, ז' ע"א. דברים רסח ע"א. רבנו בחיי דברים כח ו.

⁸ רמב"ן על התורה, ויקרא כו טז.

⁹ כך פירש בעל הכתב והקבלה, דברים כח טו.

¹⁰ המהר"ל (גור אריה לדברים כח כג), מנסח כך: "משה רבינו עליו השלום היה אומר, והקדוש ברוך הוא הסכים על ידו, או: הקדוש ברוך הוא אומר למשה 'אמור אתה כך וכך' וסוף סוף היה הקללה מפי עצמו, אבל הקללות שבבחינותיה היה אומר הקדוש ברוך הוא בעצמו, ומכך נובע בעצמו אך משה היה מדבר לישראל הדברים שדבר הקדוש ברוך הוא". מדברי האוה"ח בדברים א' א', משמע שהוא נוטה יותר לקבל את האפשרות שמשה ממש אמר את משנה תורה מפי עצמו.

¹¹ כהסברו הידוע של הרב מרדכי ברויאר ז"ל.

כגילוי של רמות שונות של התגלות ה', המעידות על קיומן של מדרגות שונות במשמעות המושג "תורה מן השמים".¹²

¹² ראו מאמרו של הרב יהודה גרשוני ז"ל "בענין מכחיש נבואתו של משה רבנו". נר לשמעיה, עמ' פד – פט.